

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

J e a n D a n i é l o u. Message évangélique et culture hellénistique au IIe et IIIe siècle, Desclée et Cie Éditeurs, Paris 1961, Σελ. 485.

Ἐν τῷ μετὰ χειρας ἔργῳ τοῦ γνωστοῦ Ἰησοῦτου Ἰάλλου καθηγητοῦ συνεχίζεται, ἐν II τόμῳ, ἢ ἐν τῇ σειρά τῆς Bibliothéque de Théologie ἐκδιδομένη ὑπ' αὐτοῦ ἱστορία τῆς πρὸ τῆς Συνόδου τῆς Νικαίας χριστιανικῆς διδασκαλίας, ἧς ὁ I τόμος ἡσχολήθη περὶ τὴν θεολογίαν τοῦ Ἰουδαϊκοῦ χριστιανισμοῦ, τ. ἐπερὶ τὴν ἐν τῷ σημερινῷ περιβάλλοντι ἀντιμετώπισιν τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος καὶ ἐβιβλιογραφήθη ὑπ' ἡμῶν ἀπὸ τῆς θέσεως αὐτῆς (τόμ. ΚΘ' σ. 324-5), ἐν ᾧ ὁ παρῶν II τόμος ἀσχολεῖται περὶ τὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ ἑλληνιστικοῦ περιβάλλοντος κατὰ τὸν β' καὶ γ' αἰῶνα, ἧς ἀντιμετώπισις δὲν περιορίζεται εἰς τὸ πολιτιστικὸν πεδίον καὶ δὲν ἀποβλέπει μόνον εἰς τὴν διάδοσιν τοῦ ἐν λόγῳ κηρύγματος, ἀλλ' ἐπεκτείνεται καὶ εἰς τὴν ἐρμηνείαν, ἐπεξεργασίαν καὶ κατανοήσιν αὐτοῦ. Ὅλη ἡ ἐργασία αὕτη στηρίζεται κυρίως ἐπὶ τῆς προσωπικῆς μελέτης τῶν ἔργων ἄλλων τε καὶ κυρίως τοῦ Ἰουστίνου, τοῦ Εἰρηναίου, Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως καὶ τοῦ Ὠριγένους, ἐπωφελήθη ὅμως καὶ τὰς προόδους τῶν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη σχετικῶν ἐρευνῶν καὶ δὴ καὶ τῶν τοῦ Witt, τοῦ Andresen, τοῦ Waszink, τοῦ Grant καὶ τοῦ Afonsi ἀφ' ἐνός, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἑλληνικὴν διανοήσιν, μεθ' ἧς συνητήθη τὸ εὐαγγελικὸν κήρυγμα, ἀφ' ἐτέρου δὲ τῶν ἐργασιῶν τῶν Sagnard, Orbe, Puech καὶ Quispel, προκειμένου περὶ τῆς κατὰ τὸν β' καὶ γ' αἰῶνα θέσεως τοῦ Γνωστικισμοῦ, ὅστις κατάγεται μὲν ἐκ τοῦ ἑτεροδόξου Ἰουδαϊσμοῦ, ὑπέστη δ' ὅμως πρὸς τῇ ἀνατολικῇ καὶ τὴν ἑλληνικὴν ἐπίδρασιν. Ὁ κ. Daniélou υἱοθετῶν τὰ σχετικὰ πορίσματα τῶν Witt, Andresen κ.ά., δέχεται τὴν κατὰ τὸν β' αἰῶνα μ. Χ. ἐπικράτησιν τοῦ λεγομένου Μέσου πλατωνισμοῦ, οὗτινος τὴν ἡχῶ ἀνευρίσκει ἐν τοῖς ἔργοις τῶν Ἀπολογητῶν καὶ Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως. Τρία δὲ εἶναι τὰ κύρια ζητήματα, περὶ ἃ ἀλληλοδιαδόχως ἀσχολεῖται ὁ ἡμέτερος συγγραφεὺς, ἧτοι ἐξετάζει α) τὴν παρουσίαν τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος εἰς τὸν ἑλληνιστικὸν κόσμον καὶ δὴ τί ἀπερίφηθῃ ἐκ τοῦ ἀρχαίου περιβάλλοντος, τί διετηρήθη καὶ ποία σημασία ἐδόθη εἰς αὐτό· β) ὅποια ὑπῆρξεν ἡ ἔκθεσις τῆς κοινῆς πίστεως ἐν τῇ κατηχητικῇ παραδόσει καὶ ἐν τῇ πνευματικῇ ἀποδείξει τῆς Ἀγ. Γραφῆς διὰ τῆς χρησιμοποίησεως τῆς χριστιανικῆς τυπολογικῆς καὶ τῆς ἑλληνιστικῆς ἀλληγορικῆς ἐρμηνείας καὶ γ) πῶς ἡ φιλοσοφικὴ σκέψις ἐβοήθησε τοὺς πρώτους θεολόγους εἰς τὴν ἐμβάθυνσιν τῆς κοινῆς πίστεως, ἧτις ἐν τοῖς μεγάλοις συστήμασι τοῦ Κλήμεντος καὶ τοῦ Ὠριγένους εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὴν τε κληρονομίαν τῆς Ἰουδαιοχριστιανικῆς Ἀποκαλυπτικῆς καὶ τὸν Γνωστικισμὸν.

Μετὰ τὸν κατατοπιστικὸν πρόλογον (σελ. 1-2) προτάσσεται ἡ κυριωτάτη σύγχρονος, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, βιβλιογραφία ἐν ἀφθονίᾳ (σ. 3-6) καὶ πίναξ τῶν συντημέσων. Τὸ περισπούδαστον ἔργον διαιρεῖται εἰς πέντε μέρη (σελ. 11-130), ἐν τῷ α' τῶν ὁποίων ἐξετάζεται ἡ εὐαγγελικὴ προπαρασκευὴ (τὸ εὐαγγελικὸν κήρυγμα, ἡ χρησιμοποίησις σοφίας τῶν ἔθνῶν καὶ δὴ καὶ ἡ ποίησις τοῦ Ὀμήρου ἀλληγορικῶς ἐρμηνευομένη, κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν τότε μέθοδον, ὁ Μεσοπλατωνισμὸς καὶ ὁ Ἀριστοτελισμὸς). Ἐν τῷ β' μέρει (σ. 131-184) ὁ λόγος εἶναι περὶ τῆς ἐκθέσεως τῆς πίστεως (ἀποστολικὴ παράδοσις, τὰ κατηχητικὰ δεδομένα). Ἐν τῷ γ' μέρει (σ. 185-278) ἀναπτύσσονται τὰ τῆς εὐαγγελικῆς ἀποδείξεως (ὁ Ἰουστίνος καὶ ἡ Π. Διαθήκη, ἡ ἐξήγησις τοῦ Εἰρηναίου, Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρῆς, Ἰππόλυτος καὶ ἔκτασις τῆς τυπολογίας, ἐξηγητικὴ μέθοδος τοῦ Ὠριγένους, τυπολογία καὶ ρητορικὴ παρὰ τῷ Μεθωδίῳ Πατάρων). Ἐν τῷ δ' μέρει (σ. 279-408) ἐρευνῶνται ἐν πάσῃ ἐμβριθεῖα τὰ θεολογικὰ προβλήματα (φιλοσοφία καὶ θεολογία

ἡ ὑπερβατικότης τοῦ Θεοῦ, τὸ πρόσωπον τοῦ Λόγου, ἀνθρωπολογικὰ ζητήματα καὶ δαιμονολογία). Τέλος ἐν τῷ ε' μέρει (σ. 409-460) πραγματεύεται ὁ σ. περὶ τῆς χριστιανικῆς γνῶσεως (ἢ γνῶσις παρὰ Κλήμεντι καὶ παρ' Ὀριγένηι), μεθ' ἧς ἐπακολουθεῖ τὸ συμπέρασμα (σελ. 461). Ὡς ἀποτέλεσμα τοῦ παρόντος συγγράμματος θεωρεῖται ἀρνητικῶς μὲν ἡ ἀντίδρασις κατὰ τῶν διαφόρων εὐκόλων ἀπλοποιήσεων ἀπὸ τοῦ Ad. Harnack καὶ ἐφεξῆς (τοῦ ὁποίου Harnack ἡ γνωστὴ θεωρία περὶ νοθεύσεως τοῦ Εὐαγγελίου ὑπὸ τῆς παλαιᾶς ἑλληνικῆς θεολογίας ἀποκρούεται), θετικῶς δὲ ἡ διακρίβωσις τῆς μονίμου σπουδαιότητος τῶν μεγάλων μορφῶν τῆς σκέψεως, ὑφ' ἧς ἐξεφράσθη ὁ Χριστιανισμὸς κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀντιμετωπίσεως τοῦ ἑλληνιστικοῦ κόσμου καὶ ἡ ἀπόδοσις δικαιοσύνης εἰς τὰς ἀξιολογωτέρας ἐξ αὐτῶν. Ὁ σ. ἀναγνωρίζει τὰ περιορισμένα ὅρια τοῦ παρόντος ἐγχειρήματος αὐτοῦ, δι' οὗ, ὡς παρατηρεῖ, δὲν ἐπιλοδόγησε νὰ παρουσιάσῃ πλήρη ἱστορίαν τῶν διδασκαλιῶν ἐν ἐποχῇ τοσαύτης ἀκμῆς τῶν σχετικῶν ἐρευνῶν, ὑπισχνεῖται δ' ὅτι ἐν προσεχῶς ἐκδοθησομένῳ τόμῳ θὰ δυνηθῇ νὰ συμπληρώσῃ τὸ ἔργον του, ὁμιλῶν περὶ ἐκκλησίας καὶ μυστηρίων, ὡς καὶ περὶ ἑτεροδόξων ρευμάτων, ἐν ᾧ ἐνταῦθα περιορίσθη εἰς τὴν ἀρχαίαν καθολικὴν Ἐκκλησίαν. Ὁ παρὼν τόμος κατακλείεται διὰ πινάκων χωρίων βιβλικῶν τε καὶ ἑλληνιστῶν Ἰουδαίων καὶ χριστιανῶν, ἀλλὰ καὶ θύραθεν συγγραφέων, ὡς καὶ πῖνακος περιεχομένων (σ. 462-485).

Ἀφ' ἐνὸς ἢ σπουδαιότητος τοῦ θέματος, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ βαρύτης τῆς προσωπικότητος τοῦ συγγραφέως, κατέχοντος τὸ θέμα μετὰ σπανίας ἐμβριθείας καὶ βιβλιογραφικῆς ἐνημερότητος, ἀγαπῶντος τοὺς ἐν αὐτῷ πρωταγωνιστοῦντας ἐκκλησιαστικούς συγγραφεῖς καὶ παρασχόντος ἐπανειλημμένως περιφανῆ εἰς λόγον ἐπιστημοσύνης καὶ μορφῆς δείγματα τῶν προτερημάτων τούτων, πάντα ταῦτα παρεῖχον τὰ ἐχέγγυα, ὅτι ὁ σοφὸς καὶ γλαφυρότατος συγγραφεὺς θὰ ἐδικαίωκε πλήρως τὰς ἐλπίδας, οὐ μόνον τοῦ περὶ τὴν ἱστορίαν τῶν δογμάτων καὶ τὴν ἐρμηνείαν τῆς Γραφῆς καὶ τὴν Πατρολογία ἀσχολουμένου ἀναγνώστου, ἀλλὰ καὶ παντὸς φιλομαθοῦς θεολόγου καὶ χριστιανοῦ λογίου καὶ δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι αἱ ἐλπίδες αὗται ἐδικαιώθησαν, ὑπαβοηθούσης καὶ τῆς ἐγνωσμένης γλαφυρότητος τοῦ συγγραφέως. Ἐλπίζομεν ὅτι ἐν τῷ τέλει τοῦ ἐκδοθησομένου συμπληρωματικοῦ τόμου θὰ παρατεθῇ καὶ πινὰξ προσώπων καὶ πραγμάτων καὶ τῶν προηγηθέντων τόμων πρὸς διευκόλυνσιν τῶν ἀναγνωστῶν αὐτοῦ.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Les oeuvres de Philon d' Alexandrie traduites en Français sous la direction de R. Arnaldez, Cl. Mondésert, J. Pouilloux. Paris, Les éditions du Cerf. 1961 καὶ ἐξῆς.

Μετὰ χαρᾶς ἀναγγέλλομεν λίαν εὐχάριστον, ἰδίᾳ διὰ τοὺς Ἕλληνας θεολόγους, γεγονός, τὴν ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τῶν ἀνωτέρω σημειουμένων διαπρεπῶν Γάλλων καθηγητῶν, ἐν συνεργασίᾳ καὶ μετὰ γνωστῶν φιλοσόφων, ἑλληνιστῶν καὶ ἱστορικῶν, ἐκδοσιν ἑλληνιστῶν καὶ γαλλιστῶν τῶν ἔργων τοῦ κορυφαίου ἑλληνιστοῦ Ἰουδαίου φιλοσόφου καὶ θεολόγου Φίλωνος τοῦ Ἀλεξανδρέως, ἐν τῇ σειρά τῶν Editions du Cerf καὶ ἐν συνεργείᾳ πρὸς τὴν γνωστὴν ἐτέραν σειράν τῶν Sources Chrétiennes, πρωταγωνιστοῦντος ἐν ἀμφοτέροις ταῖς σειραῖς ταύταις τοῦ ἐν τῇ Φιλοσοφικῇ σχολῇ τοῦ πανεπιστημίου τῆς Λυῶνος καθηγητοῦ Ἰησοῦτου πατρὸς Cl. Mondésert. Ἐχομεν ἤδη ἀνὰ χεῖρας τὰ ἐξῆς ἐξ τεύχῃ ἐκδοθέντα μόλις ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 1961 μέχρι σήμερον.

1. Περὶ τῆς κατὰ Μωϋσέα κοσμοποιίας (De opificio mundi). Paris 1960 σελ. 260.

Τὸ τεῦχος τοῦτο ἐκδίδεται ὑπὸ τοῦ Γάλλου καθηγητοῦ κ. R. Arnaldez, ὑπὸ τοῦ ὁποίου

καὶ προτάσσεται μακρὰ καὶ ἐμπεριστατωμένη γενικὴ εἰσαγωγή (σ. 17-112). Μετ' εἰδικὴν δὲ εἰσαγωγήν (σ. 115-142) ἐπακολουθεῖ τὸ ἑλληνικὸν πρωτότυπον τοῦ βιβλίου μετὰ γαλλικῆς μεταφράσεως τοῦ ἐκδότου ἐπὶ τῇ βάσει τῆς γνωστῆς μεγάλης κριτικῆς ἐκδόσεως τῶν Cohn - Wendland καὶ Reiter (Berlin 1896-1910), δηλουμένης ὅμως καὶ τῆς ἀριθμησεως τῶν ἀντιστοιχοῦσῶν σελίδων τῆς πασιγνώστου παλαιότερας ἐκδόσεως τοῦ Th. Mangey (London 1742), κάτωθεν δὲ τοῦ κειμένου παρατίθενται τὰ ἀπαραίτητα σχόλια (σ. 143-260). Τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ Arnaldez προηγεῖται κοινὴ γενικωτέρα εἰσαγωγή τῶν ἐκδοτῶν (σ. 7-10).

2. Περὶ γεωργίας (De agricultura). Paris 1961. Σελ. 102.

Ἐκδίδεται ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. Jean Pouilloux μετὰ βραχείας εἰσαγωγῆς (σ. 11-20), παραθέσεως τοῦ πρωτοτύπου καὶ γαλλικῆς μεταφράσεως καὶ σχολίων (σ. 21-20).

3. Περὶ ἄθλων καὶ ἐπιτιμίων, εὐλογιῶν καὶ ἄρων (De praemiis et poenis, de benedictionibus et execrationibus). Paris 1961. Σελ. 130.

Ἐκδίδεται ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. A. Bekaert μετ' εἰσαγωγῆς (σ. 11-40) καὶ γαλλικῆς μεταφράσεως καὶ σχολίων (σ. 41-102).

4. Νόμων ἱερῶν ἀλληγορίας τῶν μετὰ τὴν Ἑξαήμερον. Paris 1962. Σελ. 320.

Τὸ περισπούδαστον ἔργον ἐκδίδεται ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. Cl. Mondésert μετ' εἰσαγωγῆς (σ. 15-30), μεταφράσεως γαλλικῆς καὶ σχολίων (σ. 37-320).

5. Περὶ ἄρετῶν (ἀνδρείας, εὐσεβείας, φιλανθρωπίας καὶ μετανοίας). Paris 1962. Σελ. 160.

Ἐκδίδεται ὑπὸ τοῦ κ. R. Arnaldez μετὰ σχολίων καὶ μεταφράσεως ὑπὸ τῶν κ. κ. Delorbre, Serveil καὶ Verilhac.

6. Περὶ τοῦ θεοπέμπτους εἶναι τοὺς ὄνειρους. Paris 1962. Σελ. 244.

Ἐκδίδεται ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. Pierre Savinel μετ' εἰσαγωγῆς (σ. 11-21), μεταφράσεως καὶ σχολίων (σ. 22-244).

II. I. ΜΗΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Gregoire de Narek, Le livre de prières. Paris. Éditions du Cerf. 1961. Σελ. 552.

Ἐν τῇ σειρᾷ τῶν ἐκδόσεων Sources Chrétiennes, εἰς ἣν συμπεριλαμβάνονται καὶ κείμενα ἀρχαίων ἀνατολικῶν ἐκκλησιῶν, ἐκδίδεται νῦν ὑπὸ τοῦ διευθυντοῦ τοῦ ἐν Βηρυττῷ ἀρμενοκαθολικοῦ κολλεγίου τοῦ ἁγ. Γρηγορίου τοῦ Φωτιστοῦ, Ἰησοῦ τοῦ πατρὸς Ἰσαὰκ Kéechichian, κατ' ἀρμενικὴν μετάφρασιν, πολὺ ἐνδιαφέρον πνευματικὸν ποιητικὸν βιβλίον τοῦ Γρηγορίου Ναρέκ (944-1010) μετὰ προλεγομένων τοῦ καθηγητοῦ J. Meščerian καὶ εἰσαγωγῆς καὶ μεταφράσεως καὶ τινῶν ὑποσημειώσεων τοῦ ἐκδότου.

II. I. ΜΗΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

M. J. Le Guillou, O. P. L'esprit de l'Orthodoxie Grecque et Russe. Librairie Arthème Fayard, Paris 1961. Σελ. 126.

Ὁ καὶ ἐξ ἄλλων ἔργων, καὶ δὴ καὶ ἐκ τοῦ διτόμου συγγράμματός του Mission et unité, γνωστὸς Γάλλος ρωμαιοκαθολικὸς καθηγητὴς ἀσχολεῖται ἐν τῷ ἀξιολόγῳ τούτῳ τεύχει, τῷ περιληφθέντι εἰς τὰς ὑπὸ τὸν τίτλον Je sais - Je crois ἐκλαϊκευτικὰς ἐκδόσεις τῆς «Καθολικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας τοῦ 19 αἰῶνος» τοῦ Daniel - Rops, περὶ τὸ πνεῦμα

τῆς ἑλληνικῆς καὶ ρωσικῆς Ὁρθοδοξίας, προλογίζοντος τοῦ διευθυντοῦ τοῦ κέντρου Istiņa, πολλῶν δὲ μᾶλλον γνωστώδων ἀνὰ τοὺς ὀρθοδόξους κύκλους, ἐπίσης δομινικανοῦ πατρὸς C. J. Dumont. Τὸ τεῦχος τοῦτο, ὅπερ προορίζεται ἵνα χρησιμεύσῃ ὡς βραχεῖα εἰσαγωγή εἰς τὴν Ὁρθοδοξίαν καὶ τοῦ ὁποίου ἡ ἔκδοσις ἐθεωρήθη ἐν ταῖς παραμοναῖς τῆς νέας συνόδου τοῦ Βατικανοῦ ὡς ἐπικουρικὴ καὶ σύμφωνος πρὸς τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ πάπα Ἰωάννου τοῦ ΚΓ' περὶ ἀποκαταστάσεως τῆς μεταξὺ Ἐκκλησίας καὶ Δυτικῆς Ἐκκλησίας ἀρμονίας, ἀπαρτίζεται ἐκ δύο μερῶν. Ἐν τῷ Α' μέρει, ἐπιγραφομένῳ *La plénitude mystérique de l'Église de Pères* καὶ διανθιζομένῳ θαυλιῶς διὰ χωρίων ἐκ τῆς ὀρθοδόξου λειτουργίας καὶ τῶν μεγάλων Ἑλλήνων πατέρων, ἐν οἷς καὶ Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, πρὸς δὴ καὶ σχετικὴν δεικνύει ὁ σ. κατανόησιν, γίνεται λόγος περὶ τῆς οὐσίας τῆς Ὁρθοδοξίας, ἐγκειμένης κατ' αὐτὸν ἐν τῷ μυστηρίῳ, ὡς τοῦτο ἀποκαλύπτεται, τελεῖται καὶ βιοῦται ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ (σ. 15-72). Ἐν δὲ τῷ Β' μέρει, τῷ ἐπιγραφομένῳ *L'Orthodoxie et son devenir* (σ. 75-118), ἐξετάζονται τὰ τῆς ρήξεως, βαθμιαίας ἀποξενώσεως καὶ ἀντιθέσεως μεταξὺ Ἐκκλησίας καὶ Δύσεως, τὰ ὁποῖα δεῖνὰ ἐξηγῶν ὁ σ. ἀναγνωρίζει μὲν τὰς εὐθύνas τῆς Δύσεως (Σταυροφορίαι, προσηλυτισμὸς κλπ), κυρίως δ' ὅμως καταλογίζει αὐτάς ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὴν ἤδη ἀπὸ τοῦ θ' αἰῶνος (κατ' αὐτὸν) θεοκρατικὴν ἐν τῷ Βυζαντίῳ ἐξισορρόπησιν τῶν δύο ἀπολύτων ἐξουσιῶν, τ.ε. τῆς πνευματικῆς καὶ τῆς κοσμικῆς, διὰ τῆς θέσεως τῆς δευτέρας εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς πρώτης καὶ τῆς ἀναγνωρίσεως τοῦ χριστιανοῦ βασιλέως ὡς κυριάρχου τῆς οἰκουμένης, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὸν ἤδη ἀπὸ τοῦ Φωτίου ἀναπτυχθέντα ἐν Βυζαντίῳ «ἐλληνικὸν σωματικὸν καὶ μεσαιωνικὸν» (κατὰ δὴ ἀναστασιὰν), κατὰ δὴ ἀναστασιὰν «Σλαβὸς καὶ Ἄραβας» (sic), μεταδοθέντα δὲ εἰς τε τοὺς Ρώσους (θεωρία περὶ τρίτης Ρώμης) καὶ λοιποὺς ὀρθοδόξους λαοὺς καὶ προκαλέσαντα τὸν ὄξυν ἀπ' ἀλλήλων χωρισμὸν τῶν ὀρθοδόξων ἐκκλησιῶν, παρχιμενουσῶν δὴθεν «ἄνευ ἐνότῆτος καὶ ἄνευ ἐπαφῆς πρὸς ἀλλήλας» (σ. 91-94). Ἐννοεῖται τὰ ἱστορικῶς ἀσύστατα ταῦτα καὶ ἄδικα, πάντως δὲ οὐχὶ φιλελληνικὰ καὶ ἥμισυ φιλορθόδοξα ὄνειροπολήματα, διεσπεδάσθησαν εὐτυχῶς κατὰ τρόπον ἀξιοθαυμάστως πανηγυρικὸν ἐν τε τῷ Πανορθοδόξῳ θεολογικῷ συνεδρίῳ τῶν Ἀθηνῶν (1936) καὶ μάλιστα ἐν τῇ Πανορθοδόξῳ συνδιασκέψει τῆς Ρόδου, ἐνθα διετρανώθη ὁ πρὸς τὴν Μεγάλῃν Ἐκκλησίαν σεβασμὸς ἀπασῶν τῶν ἀντιπροσωπειῶν, ἰδιαίτερος δὲ τῆς Βουλγαρικῆς, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν εἶχεν ὑπ' ὄψιν τοῦ ὁ συγγραφεύς, ἅτε τοῦ παρόντος βιβλίου δημοσιευθέντος ἤδη τῇ 10/5/1961. Καὶ ἐπιδεικνύει μὲν ὁ φίλος ἡμῶν κ. Le Guillou «συμπάθειαν καὶ κατανόησιν καὶ θαυμασμὸν» πρὸς τὴν ὀρθόδοξον λειτουργικὴν καὶ πατερικὴν παράδοσιν, ἐτι δὲ καὶ πρὸς αὐτὴν τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν, ἀλλὰ, πρὸς τοῖς ἄλλοις, δὲν παραλείπει νὰ ἐκδηλώσῃ τὴν πικρίαν του ἐπὶ τῷ «χωρισμῷ» καὶ νὰ φέξῃ τὴν ἐν αὐτῇ ἀπουσίαν αὐθεντικοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὀργάνου (*magistère ecclésiastique*) καὶ «παρασκευαστικὸν κέντρον ἐπικοινωνίας», εἰς τὴν ὁποῖαν ἔλλειψιν θέλει ν' ἀποδώσῃ καὶ «τὴν ἀδυναμίαν τῆς Ἐκκλησίας ταύτης νὰ μεταφέρῃ εἰς τὸν κόσμον τὴν παρ' αὐτῆς προσδοκωμένην μαρτυρίαν», πρᾶγμα ὅμως ὅπερ δὲν ἐμποδίζει τοῦτον ἀνὰ ἐκφράσῃ βαθεῖαν εὐγνωμοσύνην πρὸς τὴν ἐν λόγῳ Ἐκκλησίαν διὰ τὴν διατήρησιν ἀσινούς τῆς λειτουργικῆς τῆς παραδόσεως» (σ. 98-99). Ὅπως δὲ ἄποτε βεβαίως διακρίνεται συμπαθέστερον πρὸς τὴν Ρωσικὴν Ὁρθοδοξίαν (παρὰ τὴν ἀναγνώρισιν τῶν ἐπ' αὐτῆς προτεσταντικῶν ἐπιδράσεων) καὶ κυρίως αὐτὴν τὴν Ὁρθόδοξίαν γνωρίζει, ὡς βλέπομεν ἐκ τε τῆς βιβλιογραφίας καὶ τῆς θαυλιῶς μνείας Ρώσων κυρίως θεολόγων, ἂν καὶ παρέμεινε καὶ πλεον τοῦ ἔτους ἐν Ἀθήναις καὶ ἐπισκέφθη ἐπανειλημμένως τὴν Ἑλλάδα καὶ τῷ παρεσχέθη μάλιστα καὶ φιλοξενία εἰς τὰ βήματα ἀμφοτέρων τῶν θεολογικῶν τῆς σχολῆς. Ἐν τῶν τελευταίων κεφαλαίων τοῦ βιβλίου ἀφιερῶνται εἰς τὰ νεώτερα ὀρθόδοξα ἀνακαινιστικὰ ρεύματα ἐπὶ τε τοῦ μοναστικοῦ καὶ τοῦ θεολογικοῦ καὶ τοῦ εὐαγγελιστικοῦ καὶ ἱεροποστολικοῦ πεδίου, ὡς καὶ εἰς τὴν ἀναπτυχθεῖσαν ἐν τῇ Ὁρθόδοξῳ Ἐκκλησίᾳ οἰκουμένην κίνησιν. Τὸ δὲ ἀκροτελευτὸν κεφάλαιον (σ. 119-26) ἀφιερῶ-

ται εἰς τὴν ἔκφρασιν τῶν ἐλπίδων τοῦ συγγραφέως περὶ τελικῆς συνανοήσεως τῶν δύο ἐκκλησιῶν, ἐλπίδων στηριζομένων ἐπὶ ὠρισμένων ἱστορικῶν δεδομένων, ἐν οἷς καὶ ἡ Οὐνία, περὶ ἧς ἐλπίζει ὅτι θὰ διαδραματίσῃ τὸν κρόλον εἴδους τινὸς φυράματος μὲν διὰ τὸν ρωμαιο-καθολικόν, γεφύρας δὲ διὰ τὸν ὀρθόδοξον κόσμον». Δὲν γνωρίζομεν ὅμως ἂν εἰς τὰς ἐλπίδας περὶ προσεγγίσεως τῶν δύο ἀδελφῶν ἐκκλησιῶν θὰ πρέπη νὰ συγκαταλεγῶσι καὶ δημοσιεύματα ἀνιστόρητα καὶ ἀψυχολόγητα ἀναξέοντα παλαιὰς καὶ νέας πληγὰς ἐν ἔτει σωτηρίῳ 1961 καὶ δὴ ἀποβλέποντα εἰς τὴν βελτίωσιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἡμῶν σχέσεων, ἐκτός, ἂν προορίζωνται μᾶλλον δι' ἑσωτερικὴν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ σ. κατανάλωσιν.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Heinrich Scharp, *Wie die Kirche regiert wird*, 5η ἔκδοσις. Verlag Joseph Knecht, Frankfurt a. M. 1962. Σελ. 126.

Δὲν πρόκειται περὶ συνοπτικοῦ τινος ἔγχειριδίου Κανονικοῦ ἢ Ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου, ὡς θὰ ἠδύνατο ἴσως τις νὰ νομίσῃ παρασυρόμενος ὑπὸ τοῦ τίτλου τοῦ μικροῦ τούτου βιβλίου («Πῶς κυβερνᾶται ἡ Ἐκκλησία»), ἀλλὰ περὶ ὁδηγοῦ εἰσάγοντος εὐσυνόπτως καὶ σαφῶς κυρίως μὲν τὸν ρωμαιοκαθολικόν, εἶτα δὲ καὶ οἰονδήποτε ἀναγνώστην ἐπιθυμοῦντα νὰ γνωρίσῃ τὸν πολυδαίδαλον, ἀλλ' ἀριστοτεχνικὸν γραφειοκρατικὸν διοικητικὸν ὄργανισμὸν τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας. Ἀποτελεῖται δὲ ὁ ὁδηγὸς οὗτος ἐκ τῆς εἰσαγωγῆς (σ. 7-11) καὶ ὀκτῶ κεφαλαίων, ἐν τῷ πρώτῳ τῶν ὁποίων γίνεται λόγος περὶ τοῦ Πάπα καὶ τῶν Καρδιναλίων μετὰ τῶν δικαιοδοσιῶν αὐτῶν ἐν τῷ μονοκρατορικῶς ἐξελιχθέντι μεγίστῳ ἐκκλησιαστικῷ τούτῳ ὄργανισμῷ (σ. 12-29), ἐν τῷ δευτέρῳ κεφ. περὶ τοῦ ὑπὸ τοῦ Πάπα προεδρευομένου Κοινοτορίου τῶν Καρδιναλίων, τοῦ τε μυστικοῦ, τοῦ τε ἐπισημοῦ καὶ τοῦ ἡμιεπισημοῦ (σ. 30-36), ἐν τῷ τρίτῳ περὶ τοῦ Κοινοβουλίου τῶν καρδιναλίων, τοῦ ἐκλέγοντος τὸν διάδοχον τοῦ ἀποβιώσαντος Πάπα (σ. 37-49), ἐν τῷ τετάρτῳ περὶ τῶν ἀποτελούντων τὴν ρωμαϊκὴν Κούριαν (Curia Romana) διαφόρων ἐκκλησιαστικῶν συμβουλίων, οἰονεὶ ἐκκλησ. ὑπουργείων, οἷα εἶναι τὸ Sanctum Officium, ἡ κοινοτοριακὴ Congregatio τῶν ἐπισκόπων, ἡ ἐπὶ τῶν μυστηρίων Congr., ἡ συνοδικὴ Congr., ἡ μοναστικὴ Congr., ἡ ἱπποτικὴ Congr., ἡ ἐπὶ τῶν ἐκκλησ. σεμιναρίων καὶ πανεπιστημίων, ἡ ἐπὶ τῶν ἀνατολικῶν ἐκκλησ. σχέσεων, (σ. 50-68), ἐν τῷ πέμπτῳ κεφ. περὶ τῶν Ἐκκλησ. δικαστηρίων (σ. 69-72), ἐν τῷ ἕκτῳ περὶ τῶν ἐπὶ μέρους ἐκκλησ. ὑπηρεσιῶν (σ. 73-90), ἐν τῷ ἑβδόμῳ περὶ τῆς παπικῆς ἀλλαγῆς (σ. 91-107) καὶ ἐν τῷ ὀγδόῳ ὁ λόγος εἶναι περὶ τῆς διαμονῆς καὶ τῶν ἡμερησίων ὥρολογίων προγραμμάτων, ὡς καὶ τῆς ἀναπαύσεως τοῦ Πάπα (σ. 108-124). Ὁ ὀρθόδοξος ἀναγνώστης, ἐκτός τῆς ἱκανοποιήσεως εὐλόγου περιεργείας του, θὰ ἔχῃ ἐνταῦθα ἴσως κᾶτι νὰ μάθῃ ἀπὸ τὴν συνεχῆ μακροαίωνα πείραν τῆς μεγάλης ταύτης Ἐκκλησίας, ἰδιαιτέρως ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς ἐκλογῆς τοῦ Πάπα καὶ τῆς διοργανώσεως τῆς ρωμαϊκῆς ἐκκλησ. δικαιοσύνης.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Ida Friederike Görres, *Laiengedanken zum Zölibat*. Verlag Joseph Knecht, Frankfurt a. M. 1962. Σελ. 89.

Τὸ θέμα τῆς ἀγαμίας τοῦ κλήρου δὲν συζητεῖται μόνον παρ' ἡμῖν, μάλιστα κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, ἀλλὰ πρὸ παντός ἐν τῇ Ρωμαιοκαθολικῇ Ἐκκλησίᾳ, ὅπου, ὡς ἐγνώσθη ἐπ' ἐσχάτων, ὑπεβλήθη καὶ σχετικὸν ὑπόμνημα ὑπὸ κύκλου Γερμανῶν λαϊκῶν, προοριζόμενον διὰ τὴν προσεχῆ Σύνοδον τοῦ Βατικανοῦ. Περὶ τὸ φλέγον, λοιπόν, θέμα τοῦτο ἀσχο-

λεῖται ἐνταῦθα καὶ διακεκριμένη εὐσεβῆς ρωμαιοκαθολικὴ λογία, κατέχουσα ἄριστα αὐτὸ ἐξ εὐρυτάτης μαθήσεως, μὴ περιοριζομένης εἰς τὴν μελέτην τῆς Ἀγ. Γραφῆς καὶ τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας καὶ τῆς συγχρόνου θεολογίας, ἀλλ' ἐπεκτεινομένης καὶ εἰς τὴν Βιολογίαν καὶ τὴν Ψυχολογίαν καὶ δὴ τὴν ψυχολογίαν τοῦ βάθους καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν, ἐκ βαθείας προσωπικῆς πείρας. Τὸ μικρὸν, ἀλλὰ λίαν ἐνδιαφέρον βιβλίον τοῦτο ἀπαρτίζεται ἐκ τῆς κυρίας παμμεροῦς ἐρεύνης τοῦ θέματος (σ. 7-52) καὶ ἐνδὸς παραρτήματος περιέχοντος προσωπικὰς τῆς συγγραφέως σκέψεις καὶ λεπτοτάτας παρατηρήσεις ἀναφερομένας εἰς τὴν πνευματικὴν τοῦ ἱερέως μετὰ τοῦ γυναικείου φύλου ἀναστροφὴν (σ. 55-89). Τῆς ὅλης δὲ μελέτης τὸ συμπέρασμα εἶναι, ὅτι ὁ ἄγαμος ἱερεὺς ἀνταποκρίνεται εἰς τὸ σημεῖον τὸ νόημα τοῦ λειτουργήματος αὐτοῦ, θεωρουμένου ὡς ἀντιπροσώπου τοῦ Χριστοῦ καὶ, κατὰ τοὺς λόγους τοῦ γνωστοῦ ρωμαιοκαθολικοῦ θεολόγου Karl Rahner, «τὸ λειτουργήμα τοῦτο μᾶλλον χαρισματικῶς εἶναι δυνατὸν νὰ βιωθῆ», ὁ δὲ πιστεύων ἑαυτὸν ὡς κληθέντα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ διὰ τὸ λειτουργήμα τοῦτο ἄς ἐμπιστευθῆ ἑαυτὸν εἰς τὸ χάρισμα. Τὸ βιβλίον εἶναι γεγραμμένον μετ' ἀληθινῆς γνώσεως τῶν πραγμάτων καὶ χάριτος λόγου, ὡς καὶ ἱεροῦ ἐνθουσιασμοῦ, ὥστε νὰ δυνάμεθα νὰ συστήσωμεν τὴν μελέτην αὐτοῦ θερμῶς εἰς τοὺς εἰλικρινεῖς σὺζητητὰς ἀμφοτέρων τῶν μερίδων. Ὁ ὀρθόδοξος ἀναγνώστης θὰ εὕρῃ ἐνταῦθα, σὺν τοῖς ἄλλοις, καὶ στοιχαστικὰς παρατηρήσεις περὶ τοῦ γάμου, ὡς καὶ περὶ τῆς ὡραίας β' εὐχῆς τῆς ὀρθοδόξου ἀκολουθίας τοῦ μυστηρίου τοῦ γάμου καὶ ἰδιαίτερος περὶ τῆς σημασίας τοῦ «Διαφύλαξον αὐτοὺς, Κύριε, ὡς διεφύλαξας τὸν Νῶε... καὶ τὸν Ἰωάν...καὶ τοὺς ἁγίους τρεῖς παῖδας ἐκ τοῦ πυρός κ.λ.π.»

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Χρήστου Σωκράτους Σολομωνίδη. Ἡ παιδεία στῆ Σμύρνη. Ἀθήναι 1961. Σελ. 430,

Ἡ εὐπατρίδης Σμυρναῖος λόγιος, συνεχίζων τὴν καὶ ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ἐπανειλημμένως βραβευθεῖσαν ὥραϊαν, ὕσον καὶ συγκινητικὴν του προσπάθειαν πρὸς λογοτεχνικὴν ἀπαθανάτισιν τῆς θρυλικῆς γενετήρας του, φιλοτεχνεῖ ἐν τῷ παρόντι τόμῳ λαμπρὰν εἰκόνα τῆς ἐν αὐτῇ τοσοῦτον συντόμως ἀναπτυχθείσης παιδείας καὶ πνευματικῆς κινήσεως. Τὸ μετὰ πάσης φιλοκαλίας, ὡς καὶ πάντα τὰ προηγούμενα, ἐκτυπωθὲν καὶ διὰ πολυαριθμῶν εἰκόνων διανθιζόμενον βιβλίον τοῦτο διαιρεῖται εἰς 25 κεφάλαια, ἔνθα ὁ λόγος περὶ τῆς πνευματικότητος τῆς Ἰωνίας, περὶ τῆς Εὐαγγελικῆς σχολῆς, περὶ τοῦ Κεντρικοῦ καὶ τοῦ Ὀμηρείου Παρθενωγαγείου, περὶ τῶν Ἐνοριακῶν σχολῶν, περὶ τοῦ Ὀρφανοτροφείου, τοῦ Λαϊκοῦ Κέντρου καὶ τοῦ θρησκευτικοῦ σωματείου τῆς Εὐσεβείας, περὶ τῶν Ἰδιωτικῶν ἐκπαιδευτηρίων, περὶ τῶν Σηπτικῶν σχολείων, περὶ τῶν Ἑλληνικῶν σχολείων τῶν προαιτείων, περὶ τῶν Μαθητικῶν ἐφημερίδων, περὶ τοῦ Σχολικοῦ ἀθλητισμοῦ, περὶ τῶν κρίσεων διὰ τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα, περὶ τῶν Ξένων σχολείων καὶ τῶν Ἐκπαιδευτικῶν συνεδρίων, ὡς περὶ τῶν ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς ἀρμοσθείας ἰδρυθέντων ἐν ἔτει 1914 Διδασκαλείου καὶ Γυμνασίου καὶ τέλος περὶ τοῦ ἐπιστεγάσματος ὅλης τῆς μικρασιατικῆς ἐκπαιδεύσεως, τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Σμύρνης, τοῦ ὁποῦ τοῦ ἐπιτελεῖται τὴν διοργάνωσιν ὁ ἀειμνηστὸς Ἐλευθέριος Βενιζέλος εἶχεν ἐμπιστευθῆ εἰς τὸν ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τοῦ Μονάχου διαπρεπῆ Ἑλληνα μαθηματικὸν καθηγητὴν Κωνσταντῖνον Καραθεοδωρῆν. Καὶ ἡ φιλοτέχνησις τῆς εἰκόνης ταύτης, στηριζομένη ἐπὶ τῶν ὑπαρχουσῶν πηγῶν καὶ βοηθημάτων καὶ δὴ καὶ ἐπὶ τῇ προσωπικῆς πείρας τοῦ συγγραφέως, ἔχει γίνεαι μετὰ πολλῆς χάριτος καὶ στοργῆς εἰς γλῶσσαν δημοτικὴν, δονουμένη ὑπὸ ἐντόνου νοσταλγίας πρὸς τὴν περίπτυστον γενέτειραν καὶ διαπνεομένη ὑπὸ τῆς πατρῴου εὐσεβείας, ἥτις ἔχει ζυμωθῆ καὶ συυφανθῆ πρὸ παντός μετὰ τῆς παιδείας σύμπαντος τοῦ ἀλυτρώτου Ἑλληνισμοῦ καὶ ἰδιαίτερος ἐν τῷ τέλει τῆς Σμύρνης.

Τοῦ αὐτοῦ, Σιμυριακὸ γλωσσάριον, 1962. Σελ. 147

Ἐν τῷ περισπουδάστῳ, ἰδίᾳ ἀπὸ γλωσσικῆς ἐπόψεως, τεύχει τούτῳ, τὸ ὁποῖον ὁ τόσον νοσταλγικὸς διὰ τὴν «ἀγαπημένην γενέτειραν» συγγραφεὺς χαρακτηρίζει προσφυῶς ὡς «περιδέραιον ποῦ με εὐλάβεια ἀναρτᾷ στὸ λαϊμὸ τῆς ἀτίμητης Νύμφης», ἔχει ἀποθησαυρίσει μετὰ στοργῆς πολύτιμον ὕλικόν εἴτε ἀπὸ τῆς μνήμης εἴτε ἀπὸ συζητήσεων μετὰ συμπατριωτῶν εἴτε ἀπὸ ἐρεύνης σιμυριακῶν κειμένων διαφόρων ἐποχῶν, ἐνια τῶν ὁποίων παρατίθενται ἐν τῷ τέλει τοῦ βιβλίου. Κατακλείει δὲ ταῦτα διὰ δείγματος «κλασσικῆς λογοτεχνικῆς καθαρσεύσεως», ὅπερ ἔχει ληφθῆ ἀπὸ τὸ πρωτοχρονιάτικον πανηγυρικὸν φύλλον τῆς σιμυριακῆς ἐφημερίδος «Ἀμαλθείας» καὶ προέρχεται ἀπὸ τὸν κάλαμον τοῦ διευθυντοῦ αὐτῆς ἐγκριτοῦ δημοσιογράφου καὶ πατρὸς τοῦ συγγραφέως, τοῦ ἀειμνήστου Σωκράτους Σολομωνίδου.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Γαβριήλ Khouri — Sarkis, Χωρεπισκόπου τῆς συριακῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀντιοχείας, *La liturgie byzantine de s. Jean Chrysostome et son origine syrienne* (ἀνάτυπον ἐκ τοῦ Περιοδικοῦ «L' Orient Syrien» τόμ. VII, 1962, τεύχ. 1).

Ἐκυκλοφόρησεν ἄρτι ὡς ἀνάτυπον ἡ λίαν ἐνδιαφέρουσα ἐργασία τοῦ Σύρου χωρεπισκόπου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀντιοχείας σεβασμ. Γαβριήλ Khouri-Sarkis περὶ τῆς λειτουργίας Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου καὶ τῆς συριακῆς αὐτῆς προελεύσεως. Ὡς γνωστὸν, τὸ θέμα τοῦτο συζητεῖται ἤδη ἀπὸ μακροῦ καὶ εἶναι ἐκ τῶν δυσκολωτέρων τῆς Ἱστορίας τῆς λειτουργίας καὶ διὰ τοῦτο πολλοὶ καὶ διάφοροι διετυπώθησαν κατὰ καιροῦς γινώμαι ὡς πρὸς τὸν συγγραφέα καὶ τὴν ἀρχὴν καὶ προέλευσιν τῆς λειτουργίας ταύτης. Ἐξ ὀρθοδόξου πλευρᾶς ἐλάχιστα ἐγράφησαν ἐπὶ τοῦ ἱστορικολειτουργικοῦ τούτου ζητήματος καὶ μόνον Ρώσοι τινες λειτουργειολόγοι παλαιότερον ἠσχολήθησαν μὲ αὐτό. Ἡ δυσχέρεια τοῦ ἐπιστημονικοῦ τούτου προβλήματος προέρχεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι μέχρι τοῦ 8ου αἰῶνος οὐδεὶς πλὴν τοῦ (Ψευδο) Πρόκλου ἀποδίδει τὴν συγγραφὴν, τῆς λειτουργίας εἰς τὸν ἱερὸν Χρυσόστομον, τὰ ὀλίγα δὲ παλαιὰ λειτουργικὰ χειρόγραφα τῶν βυζαντινῶν λειτουργιῶν (ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 8ου αἰῶνος), τὰ ὁποῖα ἔχομεν (9ος-11ος αἰών), ἀναγράφουσιν ὡς εὐχὰς τοῦ Χρυσοστόμου μόνον δύο ἢ τρεῖς καὶ δὴ «εὐχὴν κατηχουμένων πρὸ τῆς ἀγίας ἀναφορᾶς» καὶ τὴν «εὐχὴν τῆς προσκομιδῆς». Εἰς τὴν θέσιν τῆς λειτουργίας τοῦ Χρυσοστόμου αἱ παλαιότεραι ἱστορικαὶ πηγαὶ καὶ δὴ ὁ Λεόντιος ὁ Βυζάντιος (περὶ τὸ 540) μνημονεύει ἄλλην τινὰ λειτουργίαν, τὴν «τῶν ἀποστόλων», ἣ δὲ ἐν Τρούλλῳ Πενθέκτη Σύνοδος (κανὼν 32) γνωρίζει μόνον τὰς λειτουργίας Ἰακώβου τοῦ ἀδελφοθέου, καὶ τοῦ Μ. Βασιλείου. Οὕτω διάφοροι ὑποθέσεις διετυπώθησαν καὶ λύσεις προετάθησαν πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν δυσχερειῶν τούτων καὶ πρὸς ἀπάντησιν εἰς τὸ ἐρώτημα ποίαν ἀκριβῶς λειτουργίαν (ἢ ἀναφορὰν) ἔνοεε Λεόντιος ὁ Βυζάντιος διὰ τοῦ ἀορίστου πως χαρακτηρισμοῦ: «ἀναφορὰν γὰρ σχεδιάζει (Θεόδωρος ὁ Μοψουεστίας) ἔτεραν παρὰ τὴν πατρώθεν ταῖς ἐκκλησιαίς παραδεδομένην, μήτε τὴν τῶν ἀποστόλων αἰδεσθεῖς, μήτε τὴν τοῦ μεγάλου Βασιλείου ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι συγγραφείσαν».

Ὁ συγγραφεὺς τῆς ἀνωτέρω πραγματείας σεβασμ. Khouri-Sarkis ἐπιχειρεῖ νὰ δώσῃ μίαν ἐπιστημονικὴν ἀπάντησιν εἰς τὸ μέγα ἐρωτηματικόν, τὸ ὁποῖον προβάλλεται ἐκ τῆς σιωπῆς τῶν παλαιότερων ἱστορικῶν πηγῶν ὡς πρὸς τὴν λειτουργίαν τοῦ Χρυσοστόμου. Ἡδὴ καὶ παλαιότερον ὁ Lebrun (*Explication litterale, historique et dogmatique des prières et des cérémonies de la messe*, 1726, σελ. 377), ὁ P. Carekin (*Catalogue des anciennes traductions arméniennes*, 1889, σελ. 258) κλπ. διετύπωσαν τὴν γνώμην ὅτι ἡ λειτουργία τοῦ Χρυσοστόμου δὲν εἶναι ἄλλη εἰμὴ ἢ ἀναφερομένη εἰς τοὺς παλαιότερους χρό-

νους ὡς λειτουργία τῶν Ἀποστόλων, τὴν ὁποίαν μνημονεύει Λεόντιος ὁ Βυζάντιος. Εἰς τὴν ἄποψιν ταύτην καταλήγει καὶ ὁ συγγραφεὺς τῆς ἀνωτέρω μελέτης, στηρίζων τὴν γνώμην του κυρίως ἐπὶ συγκριτικῆς μελέτης τῆς βυζαντινῆς λειτουργίας τοῦ Χρυσοστόμου πρὸς τὸ κείμενον τῆς συριακῆς ἀναφορᾶς τῶν Δώδεκα Ἀποστόλων, ἧτις πρὸ τοῦ 10ου αἰῶνος ἔφερε τὴν ἐπιγραφὴν «Ἀναφορὰ τῶν Ἀποστόλων». Κατὰ τὸν συγγραφέα ἡ ἀναφορὰ αὕτη εἶναι ἀρχαιοτάτη καὶ ἐκ συγκρίσεως πρὸς τὴν κοπτικὴν ἀναφορὰν τοῦ Μ. Βασιλείου, εἶναι δυνατὸν ν' ἀναχθῆ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 4ου αἰῶνος. Αὕτη ἦτο ἡ λειτουργία τῆς Ἀντιοχείας, κατὰ τὸν συγγραφέα πάντοτε, καὶ ἐπομένως γνωστὴ καὶ εἰς τὸν Χρυσόστομον, ὅστις διετέλεσε διδάσκαλος τῶν κατηχομένων τῆς μεγάλης συριακῆς μητροπόλεως. Οὐδὲν ἐπομένως λογικώτερον καὶ φυσικώτερον, λέγει οὗτος, παρὰ νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ Χρυσόστομος, μεταβὰς εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν βραδύτερον (κατὰ τὸ 398) μετέφερεν ἐκεῖ τὴν λειτουργίαν τῆς Ἀντιοχείας, τὴν ὁποίαν καὶ ἐγνώριζε καὶ ἐτέλει ἴσως καὶ ὁ ἴδιος προηγουμένως. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται, κατὰ τὸν Khouri-Sarkis, πῶς συνεδέθη τὸ ὄνομα τοῦ Χρυσοστόμου μετὰ τὴν λειτουργίαν ταύτην, ἧτις εἶναι συριακῆς προελεύσεως. Κατὰ ταῦτα ἡ εἰδήσις τοῦ Ψευδοπρόκλου («Λόγος περὶ παραδόσεως τῆς θ. λειτουργίας») δὲν εἶναι εἰμὴ κατὰ τὸ ἥμισυ ἐσφαλμένη. Ὁ Χρυσόστομος δὲν συνέγραψε τὴν φέρουσαν τὸ ὄνομά του λειτουργίαν, ἀλλ' ἀπλῶς εἰσήγαγε ταύτην εἰς τὴν πρωτεύουσαν τοῦ Βυζαντίου, ὅπου αὕτη δὲν ἦτο γνωστὴ. Ἐπειδὴ δ' ἡ διατύπωσις αὐτῆς εἶναι βραχυτέρα τῆς λειτουργίας τοῦ Μ. Βασιλείου, δὲν εἶναι ἄπορον πῶς ὁ Ψευδοπρόκλος ἐσπευμένως πῶς συνεπέρανεν ὅτι ὁ Χρυσόστομος συνέταξε τὴν λειτουργίαν τὸν Μ. Βασιλείου.

Ἀνεξαρτήτως ἀν τὸ συμπέρασμα τοῦτο εἶναι ἀπολύτως πειστικὸν ἢ οὐ, ἡ ἐργασία τοῦ σεβ. Γαβριὴλ Khouri-Sarkis εἶναι λίαν ἀξιόλογος καὶ ἐπιχέει νέον φῶς εἰς τὸ σκοτεινόν πῶς πρόβλημα τῆς γνησιότητος καὶ τῆς προελεύσεως τῆς λειτουργίας τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Ν. ΜΩΡΑΪΤΗΣ

Studia liturgica. Κατὰ Μάρτιον τοῦ τρέχοντος ἔτους ἐκυκλοφόρησε τὸ πρῶτον τεῦχος τοῦ τριμηνιαίου θεολογικοῦ περιοδικοῦ «*Studia liturgica*», τὸ ὁποῖον ἐκδίδεται τῇ ἐπιμελείᾳ καὶ φροντίδι συντακτικῆς ἐπιτροπείας ἀποτελουμένης ἐξ ἐιδικῶν λειτουργιολόγων τῶν διαφόρων Ἐκκλησιῶν καὶ δὴ τῶν μετεχουσῶν εἰς τὸ Παγκόσμιον Συμβούλιον τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ ἐχούσης ὡς ὑπεύθυνον ἀρχισυντάκτην τὸν αἰδεσ. πάστορα Wiehe Vos. Εἰς τὸ ἀξιόλογον τοῦτο λειτουργικὸν θεολογικὸν περιοδικὸν ἀναλύονται κατὰ τρόπον ἐπιστημονικόν, ἀλλὰ συνάμα καὶ πρακτικόν, λειτουργικὰ θέματα ἀπασχολοῦντα ἰδίως τὴν σύγχρονον θεολογικὴν σκέψιν καὶ πρᾶξιν καὶ δὴ τοιαύτης φύσεως, ὥστε δι' αὐτῶν νὰ διευκολύνεται ἡ ἀμοιβαία γνωριμία τῶν διαφόρων Χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν καὶ νὰ προάγεται τὸ ἔργον τῆς ἐπιτροπῆς «Πίστεως καὶ ἑνώσεως» τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν, διὰ τῆς ἐμβαθύνσεως εἰς τὰ προβλήματα τῆς λειτουργικῆς ζωῆς, διότι, ὡς γνωστόν, ἡ χριστιανικὴ λατρεία ἀποτελεῖ ἓνα τῶν σπουδαιότερων τομέων τῆς ἐρευνῆς τῆς ὡς ἀνω ἐπιτροπῆς. Τὸ πρῶτον τεῦχος περιέχει σπουδαία λειτουργικὰ ἄρθρα τῶν συνεργατῶν S. M. Gibbard, L. D. Reed, καθηγητοῦ τοῦ Λουθηρανικοῦ θεολογικοῦ σεμιναρίου («Ἠνωμένοι Πολιτείας»), J. Heron τῆς Ἐκκλησίας τῆς Σκωτίας, B. Bobrinsky, Ρώσου καθηγητοῦ ἐν Παρισίοις (Institut Joint - Serge), A. M. Allchin καὶ εἰδησεογραφικῶν δελτίων.

Ὁ Dr. Oliver J. Tomkins ὡς πρόεδρος τῆς Ἐπιτροπείας Πίστεως - Τάξεως τοῦ Οἰκουμενικοῦ Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ ὁ καθηγητῆς W. Maxwell ὡς πρόεδρος τῆς Ἐπιτροπείας διὰ τὴν προαγωγὴν τῶν λειτουργικῶν ἐρευνῶν καὶ μελετῶν προλογίζουσι τὸ ἔργον, σχετικᾶς δὲ πληροφορίας διὰ τὴν ἐκδοσιν αὐτοῦ παρέχει ἐν συνεχείᾳ ὁ αἰδεσ. W. Vos. Δι' ἡμᾶς τοὺς Ὀρθοδόξους τὸ περιοδικὸν τοῦτο εἶναι κάτατο-

πιστικὸν τῆς λειτουργικῆς κινήσεως εἰς τὰς προτεσταντικὰς ἰδίαι χώρας καὶ παρέχει συγχρόνως τὴν εὐκαιρίαν διὰ νὰ δημοσιεῦνται καὶ λειτουργικαὶ ἐργασίαι ἐξ ὀρθοδόξων ἐπόψεως χάριν τῶν ἑτεροδόξων ἰδίων ἀναγνωστῶν.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Ν. ΜΩΡΑ-Γ'ΤΗΣ

Was Christ's Death, a Sacrifice? By Markus Barth, Scottish Journal of Theology, Occasional papers 1961.

Τὸ ἐν λόγῳ βιβλίον τοῦ καθηγητοῦ Μάρκου Barth ἀποτελεῖ μίαν πλήρη μονογραφίαν, ἀναφερομένην εἰς τὸ θέμα τῆς σημασίας καὶ σπουδαιότητος τῆς σταυρικῆς θυσίας τοῦ Κυρίου. Ἡ τάσις τοῦ συγγραφέως εἶναι νὰ δείξῃ, ὅτι ὁ ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ θάνατος τοῦ Σωτήρος εἶναι τῶ ὄντι μία θυσία, ὡς αὕτη εἶναι γνωστὴ εἰς τε τὴν Παλαιὰν καὶ Καινὴν Διαθήκην. Ἡ διαίρεσις τοῦ βιβλίου εἶναι τριμερής. Εἰς τὸ πρῶτον μέρος ὁ συγγραφεὺς προσπαθεῖ νὰ διασαφήσῃ τὴν ἡλικίαν καὶ εὐρύτητα τῶν ἐκφράσεων, αἵτινες ὑπάρχουσι ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ ἀποδεικνύουσι τὴν μορφήν τοῦ Σταυρικοῦ θανάτου τοῦ Ἰησοῦ ὡς θυσίαν. Συναφῆ χωρία εἶναι τὰ: Ἐφ. 5,2, Ἐβρ. 1:21, 9:26, 10:12,26. Τὰ ὡς ἄνα χωρία εἶναι περιωρισμένης ἐκτάσεως καὶ μοναδικῆν ἐξαιρέσιν ἀποτελεῖ ἡ πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολή, ἐν ἣ ἐκτενῆς γίνεται λόγος περὶ τῆς Σταυρικῆς θυσίας τοῦ Ἰησοῦ, τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου χρησιμικοῦντος πρὸς δόξωσιν αὐτῆς θρους, θέωσις (exaltation), δόξα (glorification), ἀγιασμός (sanctification) καὶ τελειώσις (perfection), (πρβλ. Ἰωάννου 3,14; 17:4,19, 19:30) ὡς ἐπίσης καὶ τοιοῦτους εἰλημμένους ἐκ τῆς Π. Διαθήκης, π.χ. πάθος τοῦ δούλου τοῦ Κυρίου καὶ δικαίωσις (vindication), (πρβλ. Ἰωάννου 19:24,28,36).

Εἰς τὸ δεῦτερον μέρος ὁ συγγραφεὺς προσπαθεῖ νὰ ἐρευνήσῃ τὰ ἐν τῇ Π.Δ. χωρία ὡς καὶ τὰς μορφὰς θυσιῶν, ἰδιαιτέρως εἰς τὴν Γένεσιν, Ἐξοδον, Λευιτικόν. Ἄξια προσοχῆς εἶναι τὰ συμπεράσματα, εἰς τὰ ὅποια οὗτος καταλήγει, μεταξὺ τῶν ὁποίων σπουδαιότερα εἶναι τὰ ἑξῆς:

1. Αἱ θυσίαι εἰς τὴν Π.Δ. ἀπαιτοῦνται καὶ θεσπίζονται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ζητοῦντος δι' αὐτῶν ν' ἀποκαλύψῃ καὶ ἐπικυρώσῃ τὴν πιστότητά του εἰς ὑποσχέσεις τοῦ παρελθόντος καὶ συγχρόνως νὰ ὑποσχεθῇ ἑτι περισσότερὰν εὐλογίαν εἰς τὸ μέλλον.

2. Αἱ θυσίαι ἐνεργοῦσι μεταξὺ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ περιουσίου λαοῦ ὡς σημείον ἐκλογῆς καὶ λυτρώσεως (redemption).

3. Αὗται ἐθεσπίσθησαν πρὸς ἐπισφράγισιν καὶ διατήρησιν κοινωνίας (communion).

4. Αἱ θυσίαι ἀποτελοῦσιν ἐν δῶρον τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ ὄχι τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν. Δι' αὐτῶν ὁ Θεὸς ἀποκαλύπτει, δοκιμάζει, ἐγκαθιδρύει καὶ ἐνώνει. Ὁ ἄνθρωπος ἀποτελεῖ πάντα τὸ εὐεργετούμενον μέρος εἰς τὴν θυσίαν. Καὶ

5. Εἰς τὴν θυσίαν, ὡς αὕτη ἐμφανίζεται ἐν τῇ Π.Δ., ἀνήκει πάντα εἰς πιστὸς δούλος (Γεν. 4:4), εἰς ἀντιπροσωπευτικὸς τύπος ἀνθρώπου. Οὗτος ὀφείλει ν' ἀποβῇ «πιστὸς τῷ Θεῷ καὶ ἐλεῆμων τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ» (πρβλ. Ἐβρ. 2:27. 3:1). Ἐν ἐναντίᾳ δὲ περιπτώσει ἡ θυσία τοῦ παραμένει ἄνευ ἄξιαι καὶ ἀναπόδεκτος. Ὁ πιστὸς δὲ οὗτος δούλος χαρακτηρίζεται ἐν τῇ Π.Δ. ὡς «Χριστὸς Κυρίου», ἦτοι Μεσσίας (Ἠσαίου 61:1).

Εἰς τὸ τρίτον καὶ τελευταῖον μέρος ὁ καθηγητὴς Barth ζητεῖ καὶ ἐπιτυγχάνει κατὰ τρόπον σαφῆ καὶ πειστικὸν ν' ἀποδείξῃ διὰ καινο-διαθηκικῶν χωρίων τὴν θυσιαστικὴν προσφορὰν τοῦ Κυρίου, ἧς προεικάνισιν ἀπέτελουν αἱ ἐν τῇ Π.Δ. θυσίαι. Διὰ χωρίων εἰλημμένων ἐξ ὅλων σχεδὸν τῶν βιβλίων τῆς Κ.Δ. διαζωγραφίζει τὸν θάνατον τοῦ Ἰησοῦ ὡς θυσίαν καὶ τὰ ἃ οὗτος κέκτηται, ἰδιάζοντα στοιχεῖα, ὧν σπουδαιότερα εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

1. Λύτρωσις καὶ ἐξυλαστήριος θυσία εἶναι ἀχώριστοι ἕνωσιαι (Α' Κορ. 1:30).

2. Ἡ λύτρωσις ἐπιτυγχάνεται μόνον διὰ τῆς προσφορᾶς λύτρου (Μάρκ. 10:45; Α'. Πέτρον 1:18).

3. Ἡ θυσία τοῦ Ἰησοῦ προσφέρεται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ (προέθετο ὁ Θεὸς) (Τίτ. 2:14).

4. Ἡ θυσία τοῦ Κυρίου εἶναι ἀποκαλυπτικὴ τοῦ Θεοῦ ἐνέργεια (Ρωμ. 3:25).

5. Αὕτη μεταβάλλει τὴν κατάστασιν τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ θάνατος ὡς θυσία εἶναι τὸ σημεῖον στροφῆς ἀπὸ τῆς δουλείας πρὸς τὴν ἐλευθερίαν, ἀπὸ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωὴν, ἀπὸ τῆς ἔχθρας εἰς τὴν καταλλαγὴν καὶ εἰρήνην.

6. Ἰδιαιτέρα ἔμφασις προσδίδεται εἰς τὴν προσφορὰν τοῦ αἵματος τοῦ Ἰησοῦ, ἥτις προσφορὰ μαρτυρεῖ τὴν θυσίαν μιᾶς ζωῆς, γεγονὸς ὅπερ δὲν συνέβαινε μέχρι τῆς σταυρικῆς θυσίας τοῦ Ἰησοῦ. Καὶ

7. Ἡ θυσία τοῦ Ἰησοῦ μαρτυρεῖ τὴν ὑπαρξίν μιᾶς ἀδιακόπου ἐπικοινωνίας καὶ συνεχείας μεταξύ τοῦ περιουσίου λαοῦ τοῦ Ἰσραὴλ καὶ τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ δὲ Ἰησοῦς διὰ τῆς θυσίας του καθίσταται ὁ ἀδιάκοπος μεσότης μεταξύ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου καὶ δημιουργοῦ τῆς Νέας Διαθήκης τῆς καὶ αἰωνίου. Ταῦτα ἐν συντομίᾳ εἶναι τὰ συμπεράσματα τῆς μονογραφίας τοῦ καθηγητοῦ Μάρκου Barth, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ μίαν τῶ ὄντι πολύτιμον προσφορὰν εἰς τὴν θεολογικὴν σκέψιν καὶ μάλιστα τὴν συντηρητικὴν τοιαύτην, εἰς τὰ ἔχνη τῆς ὁποίας ἀκολουθεῖ ὁ συγγραφεύς.

Σικᾶγον Η.Π.Α. 1961

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Γ. ΤΣΑΚΩΝΑΣ

The Design of the Scripture: By Robert C. Dentan. New York 1961. σ. XVII, 276.

Ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου δύναται ἄριστα νὰ ἐφαρμοσθῇ ἐπὶ τοῦ σχεδίου τῆς ἐν λόγῳ ἐργασίας, συμφώνως πρὸς τὸ ὁποῖον σχέδιον ὁ συγγραφεύς ἐπιχειρεῖ κατὰ τρόπον ἀριστοτεχνικὸν τὴν ἐκθεσὶν τῆς θείας Ἀποκαλύψεως ἀπὸ τῆς πρώτης αὐτῆς ἐμφανίσεως ἐν τῇ δημιουργίᾳ τοῦ Κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου μέχρι τῆς πλήρους αὐτῆς ἐκφράσεως ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ.

Τὸ ὅλον βιβλίον διαμερίζεται εἰς τρία μέρη, ἕκαστον τῶν ὁποίων ἐμπεριέχει ἰσαριθμους ὑποδιαίρεσεις, εἴκοσι ἕξ τὸν ἀριθμόν. Διὰ τῆς τριμεροῦς διαίρεσεως ὁ συγγραφεύς ἐπιχειρεῖ νὰ ἐκθέσῃ τὸ περιεχόμενον τῆς θείας Ἀποκαλύψεως ὡς Ἱστορίας, ὡς Διδασκαλίας καὶ ὡς Ζωῆς. Ἡ ἐξιστόρησις παρὰ τοῦ συγγραφέως ἀρχεται σκοπίμως οὐχὶ ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς τῆς προβολῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ Ἱστορικῇ σκηνῇ, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ σημείου τῆς ἀποστασίας αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἀπωλείας τῆς τρυφῆς τοῦ Παραδείσου, ὁπότε ἀρχεται ἡ τραγικὴ ἀνέλιξις καὶ μορφή τοῦ βίου καὶ ἐπιτακτικὴ καθίσταται ἡ σωτηριολογικὴ τοῦ Θεοῦ ἐπενέργεια. Ἐν τῷ πρώτῳ μέρει ἡ ἐπέμφοσις τοῦ Θεοῦ διαγράφεται διὰ τῆς Διαθήκης τῆς πίστεως, τῆς Διαθήκης τοῦ Νόμου, τῆς Γ'ῆς τῆς ἐπαγγελίας, τῶν μεγάλων βασιλείων τοῦ Ἰσραὴλ, τῶν προφητῶν ὡς διερμηνέων τῆς τελικῆς βουλῆς τοῦ Θεοῦ περὶ τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου. Ἐκείθεν διὰ τῆς αἰχμαλωσίας, τῆς μεταιχμαλωσιακῆς περιόδου καὶ τῆς Μακκαβαϊκῆς ἐποχῆς ὁ συγγραφεύς ἐπισκοπεῖ τὴν ἔλευσιν τοῦ Σωτῆρος εἰς τὴν Ἱστορίαν τοῦ κόσμου καὶ τὴν δι' αὐτοῦ ἔλευσιν τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ, τὴν Γέννησιν τοῦ νέου Ἰσραὴλ καὶ τὴν θεμελίωσιν τῆς Ἐκκλησίας «ἐν τε Ἱερουσαλὴμ καὶ ἐν πάσῃ τῇ Ἰουδαίᾳ καὶ Σαμαρείᾳ καὶ ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς» (Πράξ. 1:8) διὰ τῆς θερμοῦργου πνοῆς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου καὶ τῶν ἄλλων μυστῶν τῆς θείας Χάριτος, κατακλείων τὸ πρῶτον τοῦτο μέρος τοῦ βιβλίου διὰ τῶν ἐξόχων περιγραφῶν τῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν ἀρχαίαν δόξαν καὶ λαμπρότητα ὡς αἴττι εὐρίσκονται ἐν τῷ βιβλίῳ τῆς Ἀποκαλύψεως (21:1-4, 22-27. 22:1-5).

Ἀκολουθῶς ἐν τῷ δευτέρῳ μέρει ἐξετάζεται τὸ περιεχόμενον τῆς θείας Ἀποκαλύ-

ψεως ως δόγμα, τὰ ιδιώματα τοῦ Θεοῦ, ὡς δημιουργοῦ, παντοδυνάμου, παντογνώστου και τριαδικοῦ, ὡς ταῦτα διαγράφονται ἐν τε τῇ Παλαιᾷ και Καινῇ Διαθήκῃ. Τέλος ἐν τῷ τρίτῳ μέρει, τῷ και τελευταίῳ, ἐκτίθεται ἡ διδασκαλία τῆς πρακτικῆς μορφῆς τῆς Θρησκείας, ὡς αὕτη ἐκφράζεται ἐν τῷ καθ' ἡμέραν βίῳ και ἡτις ἀποτελεῖ τὸν καρπὸν τοῦ πνεύματος. (Γαλ. 5:22).

Ἐκαστον κεφάλαιον τοῦ βιβλίου κατοχυροῦται διὰ συναφῶν γραφικῶν χωρίων, εἰλημμένων ἐξ ἀμφοτέρων τῶν Διαθηκῶν, Παλαιᾶς τε και Καινῆς, κατὰ τρόπον ὥστε νὰ καθίσταται ἐμφανῆς ἡ τάσις τοῦ συγγραφέως ζητοῦντος νὰ δείξῃ, ὅτι και διὰ τῶν συμφωνιῶν και φαινομενικῶν διαφωνιῶν, αἵτινες ὑπάρχουσιν εἰς τὴν Βίβλον, ἡ Βιβλικὴ θεολογία εἶναι ἐνιαία και ἡ πορεία τῆς θείας Ἀποκαλύψεως ἔβαινε προοδευτικῶς με τελικὸν σκοπὸν τὴν σωτηρίαν τοῦ κόσμου και τὴν ἐπανασύνδεσιν τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τοῦ Δημιουργοῦ του.

Πλεονέκτημα τοῦ βιβλίου ἀποτελοῦν αἱ προσπάθειαι τοῦ συγγραφέως, ὅπως ἀποβῇ τοῦτο ἀνάγκωσιμα και κτῆμα τοῖς πᾶσι, μὴ ικανοποιοῦν μόνον τὴν ἐπιστημονικὴν πλευρὰν τῆς θεολογικῆς ἐρεύνης, ἀλλὰ συγχρόνως διὰ τῆς ἀπλοποιήσεως τῶν αἰωνίων ἀληθειῶν ἐπηρεάζον τὰ βάθη τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας. Τοῦτο ἐπιτυγχάνεται ἀφ' ἐνὸς μὲν διὰ τῆς γλαφυρᾶς και ῥεούσης γλώσσης, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ τῆς ικανότητος τοῦ συγγραφέως, ὅπως ἀπλοποιῇ τὰς βαθεῖας ἀληθείας τῆς θρησκείας και συγχρόνως κρατῇ αὐτὰς εἰς ὑψηλὴν βαθμίδα.

Ἡ πνευματικὴ ἀξία τοῦ βιβλίου ἐμφαίνεται ἔχι μόνον εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ συγγραφέως περιγραφὴν και ἔκθεσιν τῶν θρησκευτικῶν ἀξιῶν ὡς ἀτομικῶν ἀποκτημάτων και ῥυθμιστικῶν ἐνοιῶν τῆς ζωῆς τοῦ ἀτόμου, ἀλλὰ και κυρίως εἰς τὴν θεώρησιν αὐτῶν ὡς κανόνων και ἀρχῶν ῥυθμιζόντων τὰς σχέσεις τοῦ βίου ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς οἰκογενείας, τῆς ἀδελφοποιήσεως και τελικῶς τῆς κοινωνίας τῆς ἀγάπης. αἵτινες ἀξίαι καθίστανται πραγματικότης μόνον διὰ τῆς στροφῆς τοῦ ἀνθρώπου και ἀφοσιώσεώς του πρὸς τὸν Ἰησοῦν, τὸν Ἄρχοντα τῆς εἰρήνης, ἀνευ τοῦ Ὁποίου πᾶσα ἀνθρωπίνη προσπάθεια παραμένει ἄκαρπος και ἀποβαίνει ἐν πολλοῖς καταστρεπτικῇ.

Σικᾶγον Η.Π.Α. 1961.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Γ. ΤΣΑΚΩΝΑΣ